

**CONTRIBUCIO A LA HISTORIA
DELS JUEUS DE FIGUERES**

PER S. SOBREQUES I VIDAL

FUNDACIÓ DE L'ALJAMA DE FIGUERES

Es molt poc el que sabem dels jueus de Figueres. Els historiadors locals (Torras, Rodeja) gairebé no ens en diuen res i Pella i Forgas, l'historiador de l'Empordà, només diu que Figueres va tenir un barri jueu amb sinagoga i que "con frecuencia salen en los viejos documentos nombres de los judíos de Figueras y no para honor de la villa y provecho de la historia" (1). Això darrer ho diu l'historiador empordanès perquè transcriu un document del A.C.A. (2) en el qual s'hi refereixen les malifetes d'uns jueus figuerencs, Abraham de la Torra i el seu fill Vidal, cap a les darrerries del segle XIII. Gairebé es pot dir que aquest fet de signe negatiu i merament episòdic és tot el que Pella i Forgas aporta a la història dels jueus de Figueres.

Val a dir que la Figueres de la Baixa Edat Mitjana, l'època dels jueus catalans, estava molt lluny de tenir la importància que havia d'atènyer temps a venir. Avantatjada en població i riquesa per Castelló d'Empúries i fins i tot per Peralada o Torroella de Montgrí, potser no va arribar a tenir mai més de 200 cases o focs; va oscilar, doncs, la seva població a través dels segles XIII, XIV i XV entre 500 i un miler d'habitants; per tant la seva comunitat hebraica tampoc podia tenir massa importància i no és estrany que no en poguem tenir, versemblantment, notícies tan abundants com d'altres comunitats més populoses. Però com que, tanmateix, tot és relatiu, hem de dir que la petita Figueres baix-migeval era la població reial més important de l'alt Empordà, ja que Castelló i Peralada eren viles senyoriales, i que des del punt de vista administratiu era capital d'un districte, la *batllia de Figueres*, amb una certa autonomia de les vegueries de Besalú i de Girona (3). I que en correspondència a aquesta importància Figueres va tenir una comunitat jueua condigna, de la qual en varen sortir personalitats remarcables, a una pretenem treure de l'anonimat en aquest modest treball. Que no tot havien d'ésser trapelles de vida equívoca com els que ens dona a conèixer l'esmentat document del benemèrit historiador vuitcentista de l'Empordà.

L'existència de l'aljama dels jueus figuerencs es remunta gairebé al mateix moment de la creació de la vila reial de Figueres per l'infant Pere, futur Pere el Gran, durant el regnat de Jaume I. Quan en 1267 la Corona va decidir convertir en una important vila reial el que fins llavors era la petita i mig abandonada parròquia rural de Sant Pere de Figueres, per rebaixar en profit de la monarquia de puixança de Peralada i, més que res, de Castelló d'Empúries, va creure necessari que la nova població comptés també amb una comunitat hebràica, ço que es considerava amb raó altament interessant pel foment de l'economia d'una ciutat. Parlem, ben entès, de la constitució d'una comunitat jueua estructurada com una entitat jurídica, no pas de l'existència d'algunes famílies jueues aïllades vivint entre els cristians. D'aquestes ja n'hi hauria més d'una en la Figueres anterior a 1267, com n'hi havia més o menys en la major part de les poblacions del país. Així, per exemple, sabem que n'hi havia a Cabanes (4). Ara es tractava de crear una comunitat radicada en un barri de la població, amb sinagoga, un consell directiu i uns estatuts, en una paraula, una aljama com les que existien a Castelló, a Besalú, a Perpinyà, a Girona i, en general, en totes les ciutats i viles d'alguna importància.

Per això en març de 1268 l'esmentat infant Pere va fer una crida eximint del tribut durant cinc anys a tots els jueus que volguessin establir-se a Figueres (5). Se n'exceptuaven, però, els jueus residents en la circumscripció fiscal, anomenada *quistia*, *culleta* o *col·lecta*, de Girona i Besalú, els quals potser s'hi haurien establert massivament despoblant els seus llocs de residència i deixant per tant de contribuir. Del que es tractava era d'atraure gent nova, nous contingents, jueus d'altres regnes i, sobre tot, diguem-ho ben clar, jueus del veí comtat d'Empúries i altres terres en barons que no contribuïen en la *quistia* o *col·lecta* del rei. Versemblantment, doncs, la comunitat hebràica figuerenca es va constituir a base d'aportacions humanes del comtat d'Empúries, del vescomtat de Rocafort i d'altres terres relativament llunyanes, és a dir, de més enllà de la *culleta de Girona-Besalú*. Tenim una prova d'establiment a Figueres de jueus de Peralada (6) i una altra de jueus de Castelló d'Empúries: en agost de 1276 Astruc Salandí, fill de Vidal Salandí, de Castelló, obté del batlle de Figueres, actuant en nom de l'infant Pere, dues *mansades* de terra a Figueres, limitades al S. pel mur de la vila i a Ponent per l'heretat d'en Lobell, jueu,

a canvi d'un cens anual de 2 sous barcelonesos a pagar per Nadal. Astruc podia obrir una porta i dues finestres en el mur, però en cas de guerra les havia de fer tancar (7). Aquest document ens permet localitzar el primitiu call figuerenc a la part meridional de la vila del segle XIII, probablement en les immediacions de l'actual carrer de Besalú (8).

Sabem positivament que en 1284 l'aljama de Figueres es desenvolupava normalment i que posseïa ja la seva sinagoga com ho demostra el document ja esmentat de Pella i Forgas relatiu a Abraham de la Torra i els seu fill Vidal dels quals anem a parlar tot seguit.

ABRAHAM DE LA TORRA

Tal com ens el presenta el document que acabem de citar, Abraham de la Torra se'ns apareix com un vulgar malfactor, gairebé diríem com un criminal, tot i que la valoració moral dels seus delictes mereixés un concepte molt distint en la seva època, del que tindria, els uns per poc i altres per massa, en el nostre temps. Però nosaltres sabem, ço que no havia pogut sospitar Pella i Forgas, que Abraham tindria, a part la seva concupiscència, el seu temperament violent i els seus pocs escrúpols en matèria de diners, certes qualitats positives puix que era, en 1283, no res menys que conseller de l'infant Alfons (9) que regia els estats de la Corona d'Aragó en absència del seu pare (Pere el Gran, llavors lliurat de plé a l'afer a Sicília). Abraham era, doncs, un dels personatges més importants de la Corona com a home de confiança de l'Infant (el ja pròxim Alfons II el Franc) i membre del seu Consell al costat de Gilabert de Cruilles, Pere Martínez d'Artasona, Ramon de Toylà i Arnau Taberner, però potser era únicament conseller en afers jueus puix que el document en el qual apareix formant part del consell del príncep es refereix a una sessió (5 de maig del 1283) en la que s'hi prengueren decisions relatives als hebreus d'Aragó. De tota manera el jueu de Figueres era, evidentment, un home important i encara reforça més aquesta suposició el fet que en maig de 1283 ja feia uns mesos que s'havien començat a instruir contra ell les primeres diligències judicials. Es a dir que processat i tot, l'infant Alfons el reclamava en el seu consell si res més no per qüestions relacionades amb els jueus dels seus estats. Sense dubte

que Abraham era un d'aquests homes que es creuen que el seu talent, la seva fortuna o la seva influència política els asseguren una perfecta impunitat. Totes les èpoques ens n'ofereixen exemples, però també en totes les èpoques semblants personatges acaben per pagar de tard o de lluny els seus delictes.

Sabem que les primeres diligències judicials contra l'influent hebreu figuerenc foren instruïdes, abans del febrer del 1283, pels jutges de Girona i de Figueres, Bernat de Prat i Feliu de Guàrdia respectivament. Però l'infant Alfons, probablement tenint en compte la personalitat del presumpte delinqüent, va designar un jutge extraordinari, el seu conseller Arnau Taberner, i ordenà als jutges esmentats de traspassar-li els procediments en curs (10). A la vegada va encomanar a un jurista, Arnau d'Ordis o d'Ordeig, l'exàmen de les denúncies formulades contra Abraham (el principal denunciant era un tal Francesc de Guàrdia, potser un parent del jutge de Figueres) i li ordenà fer-ne un informe que deuria lliurar a l'esmentat Taberner (11). De tota manera el jutge figuerenc, Feliu de Guàrdia, cotinuava involucrat en els procediments en qualitat de procurador (12).

Aviat les diligències judicials, o noves denúncies, varen estendre la culpabilitat vers un nou personatge, Vidal de la Torra, fill del conseller Abraham i també com ell resident a Figueres. No obstant els influents processats, encara que entre ells estaven renyits, aconseguiren aturar el procés durant prop de dos anys. Bernat de Peratallada, veguer de Barcelona, amic o deutor dels de la Torra, va ordenar al tribunal de Figueres el sobresseïment de la causa contra Vidal, però l'infant Alfons, disposat a fer justícia, no hi consentí i ordenà que la causa de Vidal s'adjuntés a la del seu pare i passés també a la jurisdicció del jutge extraordinari Arnau Taberner (13); també en aquest cas l'infant designà un jurista, Guillem Domènec, de Castelló d'Empúries, per fer-ne l'informe corresponent i lliurar-lo a l'esmentat Taberner (14). El 6 de març del 1285 l'infant citava al jueu figuerenc Astruc Caracosa davant el seu tribunal (Alfons es trobava llavors a Girona, ja veurem per què) per respondre de certes acusacions que se li feien (15), suposem que relacionades amb els de la Torra. Finalment, el 15 de març, des de Girona mateix, l'infant dictava la seva sentència admetent una forta *composició* de 7.900 sous barcelonesos als de la Torra pare i fill, conjuntament, per redimir els seus delictes, la relació dels quals s'especifica curo-

sament en el document (que és el que va transcriure Pella i Forgas). La citada relació ens dona a conèixer, ultra els noms de diversos jueus de Figueres, circumstàncies interessants de la vida de l'aljama figuerenca.

Abraham resultava convicte d'haver fet talar arbres de la propietat de Navarro de Montçó, jueu de Figueres; d'haver ofegat dos nou-nats tinguts amb una sarraïna; de viure en concubinatge amb una altra mora, de nom Axia, a la qual havia fet mare diverses vegades; de reclamar crèdits ja pagats; d'usura; de no pagar els seus deutes malgrat haver-los reconegut per jurament davant el Decàleg; de burlar el Fisc traspasant al seu fill Vidal 20.000 sous declarant després aquest no posseir bens; d'alteracions de comptes en perjudici de jueus i cristians; de renyines i violències dintre i fora la Sinagoga, en dia de festa (dissabte) o feiner; d'amenaçes a ma armada i injúries contra els seus propis pares; de disputes i altres delictes menors. Vidal havia entrat un dissabte a la sinagoga espasa en mà i havia intentat ferir a un seu correligionari; a un altre jueu l'havia arrossegat pels cabells fins la porta i allí l'havia agredit brutalment; havia furtat documents de crèdit del seu pare i encara l'havia agredit ab l'espasa així com al seu oncle Azday; havia violat la jurisdicció reial de Figueres en benefici del comte d'Empúries; al front d'un escamot armat, havia atacat la casa d'Isaac Salom, a Castelló d'Empúries, i l'havia ferit greument així com a altres jueus; més tard, cercant a aquest Salom, havia intentat assaltar la casa d'en Camellera (no sabem si jueu o cristià) a Figueres, on creia que s'hi allotjava el seu enemic (16).

La *composició* era una norma corrent en la justícia de la època i encara que 8.000 sous fossin per aquell temps una quantitat important, és segur que els de la Torra no haurien sortit tan ben lliurats sense la influència i els diners d'Abraham. Probablement els dos hebreus hagueren de comparèixer a més a més davant un tribunal judaic pels delictes comesos de naturalesa religiosa, però d'això no en sabem res. Per altra banda, la Corona es trobava en aquells moments extremadament necessitada de numerari i aquesta circumstància havia de jugar un paper important en el desenvolupament d'aquest cèlebre procés que degué apassionar el petit món jueu coetani del Principat.

Un altre document del mateix any 1285 ens dóna a conèixer els noms de diversos jueus figuerencs, els germans Nissim Navarra,

Bonjudà i Vidal, i el seu cunyat Azday Leví, els quals negligien el pagament de la seva contribució i l'infant Alfons autoritzà els secretaris de l'aljama de Besalú per executar els seus bens si es resistien al compliment de llurs obligacions fiscals (17).

LA INVASIÓ DEL 1285 I EL REDREÇ DE L'ALJAMA DE FIGUERES

Es remarcable que tota aquesta actuació judicial que acabem de referir tingués lloc en un moment de perill extrem per la Corona d'Aragó molt particularment per les terres empordaneses. En efecte, mentre el rei Pere romania encara a Aragó, de retorn de Sicília i després de Bordeus, a començaments d'aquell tràgic any 1285, l'infant Alfons s'instal·lava a l'Empordà organitzant febrilment la defensa del país contra la gran invasió que es preparava a l'altra banda del Pirineu. Figueres, Girona, Besalú i Torroella de Montgrí, viles reials, eren les bases principals d'operacions. A Figueres l'infant hi sojornà sovint (18) fins que a mitjan abril fou rellevat pel seu pare i llavors fou el mateix sobirà Pere el Gran que s'hi instal·là; l'hi trobem amb seguretat almenys del 14 d'abril al 2 de maig (19). Ja acabem de veure que aquestes preocupacions no impedièn pas als sobirans d'atendre a l'administració de la justícia i probablement, donades les necessitats financeres de la Corona i la naturalesa fiscal que per mitjà de la *composició* revestia llavors la justícia, n'eren encara un alicient.

Quina fou la sort de Figueres i de la seva aljama a conseqüència de la invasió dels creuats? Sembla que una gran part de la població cristiana i jueua evacuà la vila després que els invasors forçaren els pròxims passos pirinencs, puix que quan el 12 de juny el rei Pere s'hi aturà, venint de Paniçars, trobà la població deserta i la volia cremar per castigar-la i a la vegada per practicar l'estratègia de terra calsinada. El bisbe d'Osca evità l'incendi i el rei Pere es retirà cap a Girona i Barcelona després d'haver tingut a Figueres un consell militar al qual hi assistí el comte d'Empúries, de qui, com ja és sabut, desconfiava el monarca (20). Encara que no en tinguem cap notícia concreta, suposem que el call de Figueres degué ser saquejat a consciència pels almogàvers; si aquests barrejaren cruelment el call de Girona tot i estar habitat, no és fàcil que respectessin el de Figueres abandonat pels seus moradors. I darrera

dels almogàvers degué seguir l'allau dels creuats, amb tota la ferotgia de la seva intolerància; sembla que la vila fou ocupada el 15 ó el 16 de juny immediatament després de Peralada, població que, menys afortunada que Figueres, no pogué evitar l'incendi.

L'ocupació francesa de Figueres va durar uns tres mesos, fins els primers dies de setembre, però no hi ha cap notícia que el gros de l'exèrcit invasor en retirada pasés per la vila. Sembla que esculliren una ruta més oriental des de Girona a Castelló i d'aquí cap a Vilanova, el Puig, Peralada i els colls del Portús i Paniçars, on, com ja és sabut, es consumà la seva desfeta. Hi han abundants disposicions reials dels darrers mesos de 1285 i dels anys immediats encaminades al redreç de les aljames de la *culleta* de Girona-Besalú, en la que ja hem dit s'hi integrava la de Figueres, ordenant exencions del tribut, moratòries de deutes, devolucions de bens, llibres i títols crediticis dispersos (21). Ja no cal dir que molts deutors intentaven aprofitar la destrucció o pèrdua dels seus títols per no complir llurs obligacions respecte els seus acreedors jueus i que aquests, per la seva banda, feien l'orni o regatejaven el pagament del seu tribut a la Corona al·legant la seva pobresa. A partir del 11 de novembre de 1285, data de la mort de Pere el Gran, les disposicions esmentades, porten ja la signatura del seu fill i successor Alfons el Franc. Ara bé, aquestes disposicions són, com ja hem dit, de caràcter general per tots els jueus del districte o *quístia* de Girona-Besalú, però en tenim una del 8 setembre de 1290 que es refereix concretament a Figueres i ja és suficient per donar-nos una idea cabal de les dificultats que travessaven els jueus figuerencs encara cinc anys després de la catàstrofe. Es tracta d'una ordre reial, datada a València, al batlle de Figueres, un tal Figuer o Figaró, personatge important i suposem que totalment desconegut (22), per la qual ens assabentem que el Fisc reial es disposava a executar els bens i les vivendes dels jueus figuerencs que no acceptaven el repartiment de l'impost i es negaven al seu pagament; més endavant s'arribà, però, a un acord, i el monarca ordenà a l'esmentat Figaró que no permetés que els jueus de la vila fossin deshauciats.

La primera meitat del segle XIV degué ser una etapa de franca recuperació per la vila de Figueres, com ho fou en general per tot Catalunya, i per tant també per la seva aljama. És possible que la vila arribés a assolir el punt més alt de la seva demografia

migeval. En efecte, trobem que per contribuir a la guerra de Castella de 1358 fou assignada a Figueres una quantitat anual (8.049 sous) gairebé igual que la de Besalú (8.571) i Torroella de Montgrí (8.905), i ja se sap que aquestes contribucions es fixaven rigorosament segons el nombre de focs (23). Ara bé, en un nou fogatge no gaires anys posterior, però que ja acusava els efectes despobladors del terrible flagell de la *pesta negra* (millor seria dir *les pestes*) de mitjans de la centúria, trobem que Torroella tenia 306 focs, Besalú 238 i Figueres només 154 (24). Això vol dir, doncs, per una banda que la població de Figueres en 1358 no podia ser gaire inferior als 250 ó 300 focs que devien tenir en aquella data Besalú i Torroella; i per altra, que els efectes de les epidèmies havien estat particularment cruels a Figueres (25).

En agost de 1342 l'aljama de Besalú fou separada de la *quístia* de Girona, però els jueus de Figueres i els de Sant Llorenç de la Muga, i fins i tot els de Banyoles i encara els de les llunyanes aljames d'Olot i Camprodón, continuaren integrades en la *culleta* de Girona, si bé s'establí que l'impost de les operacions comercials i financeres que practiquessin amb jueus de Besalú fos incluit en la *culleta* d'aquesta darrera població (26). Aquesta nova estructuració fiscal fou renovada en 1361 i mantinguda per tota la resta de l'època migeval fins el moment de l'expulsió.

La primera meitat del segle XIV, corresponent als regnats dels fills de Pere el Gran (Alfons el Franc i Jaume II), Alfons el Benigne i els primerse anys de Pere el Cerimoniós, assenyalen l'edat d'or de la Figueres migeval i per tant, hem de creure que també de la seva aljama. Sembla simptomàtic que en aquests anys sortís del call figuerenc el que suposem fou la seva màxima figura: Cresques Elies.

UN FIGUERENC IL·LUSTRE: EL JUEU CRESQUES ELIES

La primera notícia que tenim de Cresques Elies és d'octubre de 1341, data en la qual ja era metge del rei Pere el Cerimoniós i el rei li encarregava que fes reparar uns rellotges reials pel seu col·lega de Perpinyà, l'argenter Mossé Jacob (27); l'any següent el sobirà demostrava la consideració que li mereixia el seu *físic* eximint-lo de l'obligació que tenien tots els jueus de la Corona (i en

general de tots els regnes cristians de l'època) de portar un distintiu, una roda, en un lloc visible dels seus vestits (28). Si el monarca demostrava aquest especial afecte pel metge figuerenc no era pas perquè s'encarregués de fer-li adobar els seus rellotges, ni tan solament pels seus serveis eminents com a metge reial. Cresques prestava al seu rei serveis de caràcter reservat. Hi ha una ordre de pagament de l'any 1343 al "Mestre Cresques, juheu metge de Física, los quals lo dit senyor —el rei— graciosament li mana donar per alcunes coses secretes" (29); la quantitat eren 100 sous barcelonesos. Quina era la naturalesa d'aquestes *coses secretes* ho sabem prou bé per altres documents posteriors. Pel juny de 1344 el rei enviava Cresques Elies a Riambau de Corbera, un dels seus capitans en el Rosselló, i ordenava a aquest oficial escoltar a Cresques *de ço que per Nos vos dirà* (30). El metge de Figueres era, sencillament, un agent secret i directe del monarca en l'afer de la reincorporació del reialme de Mallorca i els comtats del Rosselló i la Cerdanya separats pel testament de Jaume I en 1276. Potser Cresques, aprofitant les seves relacions amb els jueus dels comtats veïns, havia treballat ja abans com una mena d'agitador o espia al servei del seu senyor. En tot cas, el que és segur és que Cresques a més a més de ser un agent secret i de la confiança del rei, fou un col·laborador financer de l'empresa (31) i així ja no ens ha de sorprendre que un cop consumada la reincorporació, Pere III investís el seu col·laborador, malgrat la seva condició de jueu, de l'important ofici de la judicatura de la vegueria del Rosselló (juny 1344) (32). De tota manera, el rei Pere, que tenia inquietuts científiques, continuava mantenint amb el Mestre Cresques relacions d'aquesta índole i veiem que pel gener de 1345 li escrivia manant-li que "en continent nos trametats aquell rotlet de pergamí que vos sabets, car al quadrant vos hi dareu recapte, e açò no mudets" (33).

Sembla que Cresques Elies aprofità la seva influència per afavorir els seus amics. Almenys en 1347 reeixí en fer aixecar el càstig imposat a un tal Maimó Momet de Perpinyà (34), però aquest favoritisme, o potser la seva actuació de jutge, li valgué enemics entre els de la seva mateixa religió, puix que ans d'acabar aquell any 1347 el rei el rellevava de la judicatura i ho feia, manifestava, a instàncies de Bendit Bonavia, de Perpinyà, que devia ser un personatge molt influent (35). Però Cresques degué defensar-se hàbilment puix que dos mesos més tard el monarca anul·lava

la seva destitució i el reposava en la judicatura de la vegueria (36). Llavors (1348) fou quan Cresques va poder portar a cap la seva labor més important: un informe sobre la llibertat de residència dels jueus en relació a llurs obligacions tributàries (37), per la redacció del qual hagué de realitzar una enquesta copiosa i requerir l'opinió dels principals jueus pèrits en legislació hebraica de tot Catalunya. L'informe, en el qual consten totes aquestes opinions, fou publicat per Baer (38) i és un document de molta importància per l'estudi dels jueus migevals, a la vegada que acredita el talent i la objectivitat del seu autor. El gran jueu figuerenc degué morir poc més tard, puix que en 1355 el rei reclamava del jueu de Barcelona Bonjuhà Cabrit un llibre hebraic d'Avicena que havia pertangut al Mestre Cresques, *físic de casa nostra*, i que el seu fill i hereu Mahir Cresques, que continuava residint a Figueres, havia llegat a l'esmentat Bonjuhà (39). Així sabem que la família de Cresques va continuar radicada a Figueres i potser era un net seu un tal Cresques Bonafós Gracian, jueu figuerenc, al qual el rei autoritzava en 1387 a prendre segona muller perquè feia molts anys que estava casat i la seva primera dona no li havia donat fills (40).

Fos o no fos un net del gran Cresques aquest Cresques Bonafós, al qual veurem aviat com un dirigent de l'aljama, a la seva generació li corresponia el trist destí de presenciar la disolució del call figuerenc.

L'EXTINSIO DE L'ALJAMA DE FIGUERES

Què va passar a Figueres en el tràgic any 1391 fatal per la història dels jueus europeus i tan trist per la història de la confraternitat humana? Hem de dir abans que en tot cas la tragèdia va sorprendre l'aljama figuerenca en mig d'un procés de creixement després de les endèmies de mitjans del segle XIV, una recuperació que contrastava amb la decadència d'altres calls com és ara el de Besalú i el mateix de Girona (en canvi en 1388 havia resorgit el de Torroella de Montgrí). En efecte, per la primavera d'aquell any, quan encara no es podia preveure la pròxima tempesta, la reina Violant, en nom del seu marit Joan I, va aprovar la re-estructuració que els jueus de la collecta de Girona varen fer del seu consell directiu. Aquest consell constaria de 16 membres permanents, altres 5 renovables cada any, i altres dos, també renovables anual-

ment, en representació de la *culleta fora la ciutat*, o siga les aljames de les altres poblacions de la circumscripció. Doncs bé, aquests dos membres de la *culleta* serien l'esmentat Cresques Gracià de Figueres (el probable net del gran Cresques) i Vidal Bonet, de La Bisbal, pel primer any; Bonjuhà Vidal, de Peratallada, i Jucef Isac, de Figueres, pel segon; i un jueu de Blanes i un altre de Banyoles, pel tercer (41). L'aljama de Figueres era de totes les de la collecta gironina l'única que donava dos membres del consell directiu en tres anys, ço que és una prova evident de la seva importància relativa.

Però gairebé coincidint amb aquesta reorganització ja en el veí reialme de Castella començava a correr la sang en algunes aljames andaluses. Com un regueró de pòlvora, els progroms s'extenien per la Manxa i per Castella i, sense respectar les fronteres polítiques, penetraven a la Corona d'Aragó i el 9 de juliol tenia lloc la matança dels jueus de València. La trista notícia va sorprendre el rei Joan I a Saragossa i des d'allí, intentant parar el cop, es va afanyar a informar a les autoritats de tots els seus regnes i a ordenar que es prenguessin les mesures oportunes per evitar tan vergonyosos aconeteixements. El 12 de juliol va escriure amb aquest motiu als Jurats de Girona i el dia 20 a les universitats de Torroella, Besalú i Figueres, ço que reafirma la importància que tenia el call figuerenc en aquells moments (42).

Desgraciadament aquestes precaucions no pogueren evitar l'assalt de la major part dels calls de la Corona. Amb una celeritat gairebé inconcebible donada la lentitud dels mitjans de comunicació dels temps, el dia 2 d'agost era destruïda l'aljama de Mallorca, el dia 5 li tocava el torn fatal a la de Barcelona, i el dia 10, festa de Sant Llorenç, a la de Girona, seguida, el dia 13, per la de Lleida. A Girona la intervenció de les autoritats va poder evitar la destrucció total del call quan ja els assaltants, havien mort una cinquantena de jueus. Els supervivents foren traslladats a la Torra Gironella i allí defensats contra un veritable exèrcit de pagesos de la rodalia que volcaven sobre els jueus —sempre es trenca la corda pel seu punt més flac— els odís acumulats des de feia anys per l'empitjorament de la seva condició econòmica, social i jurídica a conseqüència de la gran crisi europea de la segona meitat del XIV. En els dies successius els escamots pagesos augmentaren considerablement sotmetent la ciutat a un veritable setge.

Però què va passar a Figueres? Sabem, ja ho veurem tot seguit, que l'aljama va deixar d'existir, però això no vol pas dir que fos a conseqüència d'haver sofert el call els efectes d'un dràstic program; si hagués ocorregut en tindriem notícies, no hi ha dubte. Els jueus figuerencs, espaordits pel que havia ocorregut a Girona, varen fugir, els uns, i els altres es varen batejar. Els que fugiren ho degueren fer segurament cap a Castelló d'Empúries i cap a Perpinyà, i l'aljama fou dissolta. Sabem que en aquestes dues poblacions les autoritats varen reeixir en evitar la matança puix que el rei les va felicitar durant el mes de setembre (43); també a Puigcerdà el castellà o governador del castell de Llivia va acollir els jueus dintre els murs de la fortalesa impedint que fossin assassinats (44). En escrits de gràcies posteriors del rei al Governador del Rosselló s'hi parla dels jueus de Girona i *altres llocs* que s'havien refugiat a Perpinyà (45). De tota manera encara el 18 de setembre els Jurats de Girona s'adreçaven al vescomte de Rocafort i al comte d'Empúries, pregant-los que fessin tot el possible per evitar que els pagesos de llurs baronies acudissin a Girona (46) a reunir-se amb els que estaven acampats als voltants de la ciutat esperant una ocasió propícia per assaltar la Terra Gironella (en efecte, ho varen intentar encara el dia 20).

El dia 23 de setembre Joan I, que continuava a Saragossa, es dirigia als batlles de les aljames reials de Catalunya i València demanant informació sobre els bens i rendes dels jueus abans dels fets d'agost, així els públics (almoines, sinagogues, càrniques, peixateries, molins, forns, *thores* d'argent —taules o banques— etc. etc.) com els privats dels morts o absents, especialment d'aquells que no havien deixat hereus o d'aquells altres que es mataren ells mateixos *perquè no fossin forçats de ser cristians*, i ordenant que se'n fes un rigorós inventari (47). Els batlles que reberen aquesta ordre (el batlle de l'aljama era un cristià, una mena de representant del rei) foren a Catalunya els de Barcelona, Tortosa, Figueres, Lleida, Manresa, Cervera, Collioure, Perpinyà, Vic, Besalú, Vilafranca, Girona i Puigcerdà. Es ben clar, doncs, que l'aljama de Figueres va sofrir pèrdues. I aquestes foren de tal importància que no se'n va aixecar probablement mai més.

Pel novembre de l'any 1400 els cònsuls de Figueres elevaven un memorial al rei Martí demanant el restabliment de l'aljama per tal de contribuir a aixecar la vila del seu marasme econòmic (48).

Pella i Forgas, que ens dóna a conèixer aquesta notícia, ho troba un “grandísimo error” perquè, diu, “a un pueblo esquilnado y decadente no son buenas medicinas la usura y el agio que la raza hebrea llevaba por doquier”, i afegeix que la restauració del call “significaba para la Corona una aljama más a la que cargar de tributos y en apariència para la villa el fomento de su economía e industria”. S’aparta massa del nostre modest objectiu comentar aquests judicis, tan inexactes del per molts altres conceptes benemerit historiador de l’Empordà. Diguem, només, que els cònsuls figuerencs de 1400 deurien saber molt més el que convenia a la vila que l’historiador, en aquest punt tan miopi, de cinc segles més tard. Ara bé, deixant aquestes consideracions, el memorial de 1400 no demostra que l’aljama ressorgís sinó únicament que aquest era el desig dels figuerencs. Pella i Forgas dóna la restauració com un fet, però nosaltres en dubtem davant l’absoluta absència de notícies. El Memorial de 1400 és, en efecte, la darrera informació que tenim de l’aljama de Figueres, contrastant amb l’abundància de dades sobre altres aljames que efectivament foren restaurades, com la de Girona, o que varen continuar existint com la de Castelló d’Empúries. En tot cas, creiem que si l’aljama figuerenca va ressorgir com diu Pella i Forgas, degué tenir molt poca importància, degué portar una vida modestíssima en el darrer segle migeval, en espera de l’inexorable edicte d’expansió de 1492.

El jueus que en aquesta darrera data vivien a Figueres, ja sigui constituïnt una aljama o bé aïlladament, que d’aquests sí que n’hi haurien amb seguretat, encara que de fet no coneixem el nom de cap, degueren passar a Perpinyà, en aquell moment sota l’autoritat del rei de França i per tant no afectada la seva aljama per l’edicte d’expulsió, com varen fer els de Girona. Però en tot cas no hi viuriem pas massa temps. Puix que l’any següent el tractat de Barcelona per qual el rei de França retornava els comtats del Rosselló i la Cerdanya al rei d’Aragó (Ferran el Catòlic), feia extensiu l’edicte d’expulsió als jueus dels comtats.

N O T E S

- (1) José PELLA Y FORGAS, **Historia del Ampurdán**, Barcelona. 1883, 603.
- (2) Id., 603-4 (A. C. A., R. 62, f. 136, comunicat per Manuel de Bofarull, cap de l'Arxiu en aquella data).
- (3) Així un fogatge de 1365-70 pub. J. IGLESIES FORT, en "Memorias de la R. Acad. de Ciencias y Artes de Barcelona", n.º 694, vol XXXIV, n.º 11, 1962, diu (pp. 94, 96 i 101-2) (Nombre de Fochs qui son en la Ciutat e Bisbat de Gerona, vegueries de Camprodón e de Besalú, e Batllia de Figueres". En la batllia hi compren els pobles de Vilafant, Sta. Llogaya, Borraçà, Vilanant, Cistella, St. Cristòfol dels Orts, Ribelles, Maçanet, Romanyà, Biure, Taravaus, Fontfreda, Oliveda, Vilar i Palau Sa Batlloria.
- (4) Un doc. de 1265 de l'antic Arxiu de l'Almoina de l'Hospici, ara a l'Arxiu Diocesà de Girona (caixò 20, perg. 99), esmentat per Emilio GIRBAL, "Datos inéditos para la historia de los judíos de Gerona, a "Revista de Gerona", XVI. 1892, 35, esmenta un tal Salomó Mayr, jueu de Cabanes, a qui Sara, viuda de Verdzalay, traspasa un crèdit contra Arnau de Foixà.
- (5) A. C. A., R. 17, f. 103. Aquest important document ha estat esmentat per diversos historiadors hebraistes: Joseph JACOBS, **An inquiry into the sources of the History of the Jews in Spain**, Londres, 1894. 495; Jean REGNE, **Catalogue des actes de Jaime I, Pedro III et Alfonso III, rois d'Aragon, concernant les Juifs**, a "Revue d'Etudes Juifs", 1910, 1911, 1912 i 1913, doc. 405 (en endavant l'esmentarem per la sigla REGNE, seguida del n.º del document); Fritz BAER, **Studien zur Geschichte der Juden im Königreich Aragonien während des 13 und 14 Jahrhunderts**, Berlin, 1913, 140. També l'esmenta Francisco de BOFARULL Y SANS, **Los Judios en el territorio de Barcelona (siglos X al XIII) . Reinado de Jaime I**, Barcelona, 1911, 896.
- (6) Un tal Navarro de Montçó, jueu, esmentat en 1285 com resident a Figueres (vegi's més endavant en parlar de Abraham de la Torra), vivia en 1261, 1262 i 1264 a Peralada amb el seu fill Jucef, segons docs. de l'A. C. A., R. 12, f. 52, i R. 13, f. 218 v., esmentats per JACOBS, oc. cit., 213. 301 i 302; REGNE, docs. 163. 283 i 284; i BOFARULL, ob. cit., 868-9.
- (7) A. C. A., Perg. de Pere II (III), cit. REGNE, 258.
- (8) Utilitzem el croquis pub, per Alberto COMPTE FREIXANET, **El alto Ampurdán**, a "Pirineos. nos 67-74, Zaragoza. 1963-64, 254.
- (9) A. C. A., R. 61, f. 21, cit. S. SOBREQUES. **Els descendents de Pere el Gran. Alfons el Franc**, vol. IV de "Biografies Catalanes", Ed. Teide, Barcelona, 1954, 46, nota 17.
- (10) A. C. A., R. 60, f. 29 (REGNE, 1023 i 1024).
- (11) Id., f. 141 (REGNE, 1026).
- (12) Idem. (REGNE, 1027).
- (13) Id., R. 62 f. 103 r. (REGNE, 1242 i 1243).
- (14) Id., f. 116 r. (REGNE, 1265).
- (15) Id., f. 131 (REGNE, 1301).

- (16) Doc. cit. en la nota 2.
- (17) A. C. A., R. 62, f. 115 (REGNE, 1262).
- (18) SOBREQUES, ob. cit., 16 i 46, nota 33.
- (19) Segons docs. signats per ell en els Rs. 56. 57 i 58 de l'A. C. A.
- (20) PELLA, ob. cit., 482. Renunciem a esmentar més bibliografia per afers que son tan coneguts.
- (21) A. C. A., R. 57, f. 228 r. 64, f. 17 i R. 83, f. 36 r. (REGNE, 1468, 1469, 1470, 1501, 1502 i 2104).
- (22) A. C. A., R. 81, f. (REGNE, 2198). En octubre de 1285 aquest personatge fou designat pel rei per confiscar els bens de l'abat de Vilabertran, acusat de connivència amb els invasors (PELLA, ob. cit., 565, doc. que li fou facilitat per CARINI, arxiver del Vaticà). Més tard (abril 1290) el rei Alfons li havia ordenat detenir uns jueus de Girona (Açmel Salamó, fill d'Açmies, i Bonastrugó, fill d'Astruc Mestre) que s'havien refugiat a Figueres, acusats d'haver agredit un confrare (Isaac, fill d'Astrug Cordomi), però l'acusació no es confirmà (A. C. A., R. 81, f. 76 r., i R. 83, f. 35; REGNE, 2098, 2105 i 2106).
- (23) J. M. PONS GURI, *Un fogatge ment desconegut de l'any 1358*, Barcelona, 1964, 34-5.
- (24) José IGLESIES FORT, *El fogatge de 1365-70*, Barcelona. 1962, 94.
- (25) En efecte, en el fogatge de vers 1381 que fins ara s'atribuïa a 1358, pub. p. BOFARULL, vol. XII de C. D. I. A. C. A. en 1856, Figueres només tenia 105 focs. Això confirma les afirmacions de PELLA, ob. cit., 603, nota 1, respecte la despoblació de Figueres, encara que ell ho atribueix a 1359.
- (26) A. C. A., R. 1676, fs. 8 10, cit. Fritz BAER, *Die Juden im Chistlicher Spanien. I. Aragonien und Navarra*, Berlín, 1928, 297-300.
- (27) Antoni RUBIO I LLUCH, *Documents per la història de la cultura catalana migeval, II*, Barcelona, 1918, 84; BAER, *Die Juden*. 321.
- (28) A. RUBIO I LLUCH, *Notes sobre la ciència oriental a Catalunya en el XIVè segle*, a "Estudis Universitaris Catalans", III, Barcelona, 1909, 489.
- (29) A. C. A., R. 321. f. 156, cit. BAER, *Die Juden*, 321.
- (30) A. C. A., R. 1118, f. 146 r., BAER, ob. cit., 305.
- (31) En 1347 el rei ordenà que li fossin retornats 2.000 sous manllevats per l'expedició del Rosselló (A. C. A., R. 1312, f. 39 r., cit. RUBIO, *Notes*, 493, i BAER, ob. cit., 321).
- (32) A. C. A., R. 1123, f. 92 r., cit. RUBIO, ob. cit., 493.
- (33) A. C. A., R. 1059, f. 180 r., cit. BAER, ob. cit., 321.
- (34) A. C. A., R. 883, f. 95, cit. BAER, loc. cit.
- (35) S'hi fa al·lusió en el doc. reportat en la nota següent.
- (36) A. C. A., R. 650 f. 40. cit. RUBIO. *Notes*, 493.
- (37) La principal dificultat pel canvi de residència la oposaven les mateixes aljames. Com que el tribut era col·lectiu, i repartit entre els caps de família. si una família canviava de residència suposava un augment de la contribució per les famílies restants (puix eren menys a pagar).
- (38) ob. cit., 311 i ss.
- (39) A. C. A., R. 686, f. 69, cit. RUBIO, *Docs. por la cultura*, II 111; BAER, ob. cit., 321; i J. Bta. TORROELLA, *La Jueria de Banyoles*, Girona, 1928, 23.
- (40) A. C. A., R. 1675, f. 52, cit. PELLA, ob. cit., 603. No obstant en 1373 aquest mateix individu és esmentat com resident a Peralada.
- (41) A. C. A., R. 2041, fs. 37 r. 40, cit. BAER, ob. cit., 628.

- (42) Julián de CHIA, **Bandos y bandoleros en Gerona**, I, Gerona, 1888, 172 (La data que dona Chia de 20 març 1391 deu ésser 20 de juliol).
- (43) A. C. A., R. 1961, fs. 84-85, cit. BAER, ob. cit., 685, per Perpinyà, i Id., f. 117-118 per Castelló d'Empúries (5 i 25 de setembre respectivament).
- (44) A. C. A., R. 1961, f. 81 (22 agost), cit. BAER, ob. cit., 679.
- (45) Id., f. 117 r., cit. BAER, 685.
- (46) Arxiu Municipal Girona, Llibres de Correspondència dels Jurats, any 1391, cit. CHIA, ob. cit., 184-5, i E. C. GIRBAL, **Los Judios en Gerona**, Girona, 1870 25.
- (47) A. C. A., R. 1949, f. 16 r. Cit. BAER, ob. cit., 687.
- (48) A. C. A., R. 2195, fs. i 109, cit. PELLA ob. cit., 603. Aquest autor diu que també la vila de Torroella de Montgrí feu una petició semblant (Id., 618). Cit. també per BAER, STUDIEN, 59.